

**ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖОҚАРЫ
ХЭМ ОРТА АРНАЎЛЫ БИЛИМЛЕНДИРИЎ
МИНИСТРЛИГИ**

**ЭЖИНИАЗ АТЫНДАҒЫ НӨКИС
МӘМЛЕКЕТЛИК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ИНСТИТУТЫ**

**«ҚУБЛА АРАЛБОЙЫ АРХЕОЛОГИЯСЫ, ЭТНОГРАФИЯСЫ, ТАРИЙХ
ХЭМ ТАРИЙХНАМАСЫНЫҢ АКТУАЛ МӘСЕЛЕЛЕРИ» АТАМАСЫНДАҒЫ
ХАЛЫҚ АРАЛЫҚ ИЛИМИЙ-ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯ**

МАТЕРИАЛЛАРЫ

**«ЖАНУБИЙ ОРОЛБЎЙИ АРХЕОЛОГИЯСИ, ЭТНОГРАФИЯСИ, ТАРИХ
ВА ТАРИХШУНОСЛИКНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ» МАВЗУСИДАГИ
ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АНЖУМАН**

МАТЕРИАЛЛАРИ

МАТЕРИАЛЫ

**МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
ПО ТЕМЕ «АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ АРХЕОЛОГИИ, ЭТНОГРАФИИ,
ИСТОРИИ И ИСТОРИОГРАФИИ ЮЖНОГО ПРИАРАЛЬЯ»**

MATERIALS

**OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC-THEORETICAL CONFERENCE
«THE ACTUAL MATTERS OF ARCHAEOLOGY, ETHNOGRAPHY, HISTORY
AND HISTORIOGRAPHY OF THE SOUTH ARAL SEA REGION»**

давлатнинг ишончлари катта. Ошиб берилган эшиклар кенг тарзда намоён бўлаёткан бу умид нафақат технологик ютуқлар балки ижтимоий ҳаётни яхшилаш учун мулжалланган янги лойиҳалар сифатида руй беради.

Европа Иттифоқининг Erasmus+ дастури бўйича амалга оширилаётган “MAGNET – Университетлар Ўзбекистонда ўрта ёш аҳолини ўқитиш ва касбга тайёрлаш марказларининг асосий ҳамкори” лойиҳаси доирасида Фарғона давлат университетида 2019 йил 9-10 январь кунлари “Ўзбекистонда бозор ислоҳотлари шароитида банд бўлмаган аҳоли муаммоларини ечишда олий таълим муассасалари ролини ошириш” мавзусида ўтказиладиган Ҳалқаро илмий-амалий анжуманида иштирок этишга таклиф этамиз.

ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА ПАХТАШЫЛЫҚТЫҢ ҚӘЛИПЛЕСИҮИ ХӘМ РАҲАЖЛАНЫҮЫНЫҢ ДӘСЛЕПКИ БАСҚЫШЛАРЫ

г.и.к. К.М Джаксымуратов, М.Я.Раджапов, П.У.Калжанов
Әжинияз атындағы НМПИ, Өзбекстан, Нөкис қаласы

Пахташылық Қарақалпақстанда дийханшылық тараўларының кәнигелескен тараўы есапланады хәм аўыл хожалығында пайдаланатуғын егис майданы, сондай-ақ аўыл хожалық тараўларында әсиресе, исши хәм хызметкерлердиң санының және жыллық өндирилетуғын табыстың көпшилик бөлимин жетистирип, аўыл хожалық комплексинде жетекши рольди атқарады. Пахта ең әхмийетли техникалық егинлердиң бири болып, оның үлкен халық хожалық әхмийети бар. Қарақалпақстанда, пахташылық Россияда октябрь аўдарыспағынан кейин раҳажланыў мүмкиншилигине ийе болып, республиканың аўыл хожалығының жетекши тараўларының бирине айланды. Россияның пахта өнимине деген талабын өтеў мақсетинде пахташылық Қарақалпақстанда да жедел раҳажландырылды.

Пахта егилетуғын егислик майданының көлеми артты. Егер 1928-жылы Қарақалпақстанда барлық егислик майдан 89,1 га болса, 1963-жылға келип 189,4 мың га болды. Әсиресе тийкарғы егин пахтаның егислик майданы жүдә өсип кетти. Егер 1913-жылы пахтаның егислик майданы 11,8 мың гектардан ибарат болса, 1963-жылы 135,4 мың гектар болды, яғыный пахта егислик майданы 1913-жылға қарағанда 13 есе, ал 1928-жылға қарағанда 5,5 есе көбейди. Россияда хәм оның қурамына киретуғын Қарақалпақстанда октябрь аўдарыспағына шекем пахтаны өндириў тийкарынан қол мийнет арқалы иске асырылып, аўыл хожалығының тийкарғы қураллары гүнде, мала, кетпен есапланатуғын еди. Пуқаралық урыс дәўиринде бир қанша суўғарыў системалары истен шықты. Сонлықтан пахташылықтың раҳажланыўы айтарлықтай төменледи. Булар пахтаның егислик майданының кескин азайыўына хәм зәрүрликтің пәсейиўине алып келди.

Қарақалпақстанда пахташылықтың раҳажланыўы екінши дүнья жүзилик урыстан кейин жанлана баслады хәм 1913-жылғы көрсеткишлерден де асып кетти. Егер, 1913-жылларда 11800 га жерге пахта егилген болса, 1940-жылға келип оның майданы 60,5 мың гектарға көбейди. Бул 1913 жылға қарағанда 5 есе зыят дегени. Ал пахта өниминиң улыўма муғдары 1913-жылға салыстырғанда 6 есеге артты. Солай етип, республикада жылдан жылға пахташылықтың раҳажланыўына тийкар дүзиле баслады. Урыстан кейинги жыллар ишинде пахтаның улыўма өними де көбейди. Айрым жыллар ишинде Қарақалпақстанда пахташылықтың раҳажланыўының тийкарғы көрсеткишлерин төмендеги кестеден көриўге болады 8-кестеде берилген мағлыўматларға қарағанда екінши дүнья жүзилик урыстан кейинги жылларда Қарақалпақстанда аўыл хожалығы тараўларын, соның ишинде пахташылықты раҳажландырыўға айрықша итибар берилди. Бул бәринен де бурын пахташылық пенен шуғылланатуғын хожалықлардың материаллық техникалық базасын бекемлеў, әсиресе, аўыл хожалығына қаржы бөлип шығарыўды көбейтиў хәм аўыл мийнеткешлериниң материаллық қызығушылығын арттырыў арқалы қолға киргизиледи. Нәтийжеде пахташылық аўыл хожалығының тийкарғы тараўларының бирине айланды. Аўыл хожалығына жумсалатуғын

қаржылардың көлеми артты. Солай етип, республиканың аўыл хожалығы көп муғдарда жаңа техника менен қуралландырылды. Ирригация хэм мелорация тараўларын реконструкциялаў ушын көп муғдарда қаржы бөлип шығарылды.

Нәтийжеде өткен 30 жыл ишинде (1921-1950 ж.) республикада ирригациялық-мелиоративлик қурылысларға жумсалған ири қаржылардың муғдары көбейди. Егер, 1921-1930 жыллар ишинде аўыл хожалығына 1946 мың манат бөлинсе, 1931-1940 жылларда 35866 мың манат ал, 1941-1950-жылларда 5690 мың манатлық ири қаржы бөлип шығарылды. Көрсетилген жыллар ишинде аўыл хожалығы тараўларына минерал төгинлерин бериўдиң көлеми артты хэм алдыңғы пахташылық хожалықларының тәжирийбелери өндириске енгизиле баслады. Солай етип, дийханшылық хожалықларының материаллық-техникалық базасын бекемлеў, әсиресе, аўыл хожалығында техникадан өнимли пайдаланыўға қаратылған сиясаттың табысқа ерисиўи жәмийетлик өндиристиң нәтийжелилигин арттырыўға жол ашты.

Усы тийкарда урыс дәуиринде дағдарысқа ушыраған пахташылық хожалықлары қайта тикленди хэм пахташылық пенен шуғылланатуғын жаңадан хожалықлар шөлкемлестирилди. Бул тез ўақыт ишинде Қарақалпақстан бойынша пахтаның егислик майданын урыс жылларынан бурынғы дәрежеге жеткериў, хәр гектар жерден алынатуғын зүрәтликти көбейтиў шаралары иске асырылып пахта өнимин таярлаўды көбейтип барыў тийкарғы ўазыйпа етип қойылды.

QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASI TARIXI VA MADANIYATI MUZEYINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI (1929-1959-YILLAR)

Т.ф.н. Ж.Айтмуратов ,

Berdoq nomidagi QDU, O'zbekiston, Nukus shahri

Т.Ескараев, О.Юлдашев

Ajiniyoz nomidagi NDPI, O'zbekiston, Nukus shahri

Qoraqalpog'iston azal-azaldan o'zining boy tabiati, tarixiy va madaniy meroslari bilan jahon ahlini lol qoldirib kelgan muqaddas o'lkadir. Bu haqida birinchi prezidentimiz (2007-yil) shunday deya ta'kidlab ham o'tgan: „Qoraqalpog'iston tarixiy, arxeologik yodgorliklarga juda boy. Qiyot qala, Qirg'iz qala, Mizdakxon, Guldursun, Ayaz qala va Aydos qalalarning qadimgi madaniyat va sivilizatsiya rivojida muhim o'rni bor”.

So'nggi yillardagi tadqiqodlar natijasida aniqlangan „ochiq osmon ostidagi qadimgi muzey”, qo'rg'on shaharlar va ularda ochib o'rganilgan arxitekturalik obektlar hamda ko'rkam madaniyat na'munalari bunga misol bo'la oladi. Tuproq qala devorlarini bezab turgan mo'jaz rasmlar va haykallar ham mahalliy mahsulotlardan yasalgan, ammo unda yunon-rim madaniyating uyg'unlashuvi ota-bobolarimizning madaniyat sohasida ham yuqori cho'qqilarni zab etganidan darak beradi. Undan tashqari yaqin orada O'rta Osiyodagi eng qadimgi rangli miniatura va portretlarning Aqshaxon qaladan topilishi bunga yaqqol misoldir.

Ajoyib xalqimizning ana shunday bebaho meroslarini to'plashda va ularni kelajak avlod uchun saqlashda muzeylarning o'rni benihoya katta. Xalqimiz tarixining oynasi bo'lmish madaniy meroslarni omma e'tiboriga namoyon qilish borasida „O'lkashunoslik muzeyi” alohida tashkilotchilik ishlari bilan ajralib turadi.

XIX asr oxiri XX asr birinchi choragida tarixiy, arxeologik, etnologik izlanishlar oz bo'lsada olib borildi. Qiyot va Guldursun qalalardan topilgan Xorazmshohlar dinori va dirxamlari, hayvon ko'rinishidagi har xil taqinchoqlar, quyma oltindan ishlangan taxtachalar va boshqa ajoyib meros yodgorliklar ko'rgazmalarga yuborilgan. Bu haqida 1897-yil 29-oktyabrdagi arxiv hujjatlarida so'z etilgan. 1903-yil 8-oktyabrdagi arxiv manbalarida keltirilishicha, Amudaryo bo'limi hududidan arab imlosida yozilgan yozuvlar, qo'rg'oshin taxtalar, tangalar, kitoblar shuningdek, Amir Temur muhri bosilgan yorliq topilgani haqida aytilgan.

П.З.Хожалепесов, Б.П.Зинатдинов. ЎЗБЕКИСТОННИНГ РИВОЖЛАНИШИДА ИННОВАЦИЯНИНГ АҲАМИЯТИ.....	156
К.М.Джаксымуратов, М.Я.Раджапов, П.У.Калжанов. ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА ПАХТАШЫЛЫҚТЫҢ ҚӘЛИПЛЕСИҮИ ҲӘМ РАЎАЖЛАНЫҰЫНЫҢ ДӘСЛЕПКИ БАСҚЫШЛАРЫ.....	157
Ж.Айтмуратов, Т.Ескараев, О.Юлдашев. QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASI TARIXI VA MADANIYATI MUZEYINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI (1929-1959-YILLAR).....	158
Г.Торева, S.Aminova. QORAQALPOQ ORDASI: TARIXIY SHAXS-MURAD SHAYX VA UNIN MUQADDAS JOYI.....	160
N.Tewbergenova, A.Boranbaeva. JANUBIY OROL BO'YI QORAQOLPOQLARINING MADANIYATI.....	162
З.Б.Есназарова, Б.Турдиев, А.Утемисов. ҚАРАҚАЛПАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ РАЎАЖЛАНЫҰЫНДА НӨКИС ҚАЛАСЫНЫҢ ОРНЫ (2008-2017 жж).....	165
Х.Б. Кадирова. ОРОЛ ДЕНГИЗИ ГИДРОНИМИНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШИ ВА ОРОЛНИНГ УЛКАН ГЛОБАЛ ТАҲДИД МАНБАИГА АЙЛАНИШИ.....	167
Г.А.Акимниязова, Н.Кулимов. ПРИАРАЛЬЕ: НА ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА НА ВЕЛИКОМ ШЕЛКОВОМ ПУТИ.....	170
А.Т.Сайтов. ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕХОДНОГО ПЕРИОДА КАРАКАЛПАСТАНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИИ.....	171
Р.Б.Анёзов. ХОРАЗМ КОММУНИКАЦИЯ ТИЗИМИДА ЙЎЛ БЎЙИ ИНШООТЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ.....	174
И.С.Юсупов. ИСТИҚЛОЛ ЙИЛЛАРИДА ХОРАЗМ ТЕЛЕВИДЕНИЕСИНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧГА КЎТАРИЛИШИ ТАРИХИ.....	176
К.Примбетов. ОРОЛ ВА МЎЙНОҚНИНГ ҚАЙТА ЯНГИЛАНИШИ: ДАСТУР ВА РЕЖАЛАР.....	178
Р.Идрисов. ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА 1930-ЖЫЛЛАРДА БАСПА ИСИ ҲӘМ ОНЫҢ РАЎАЖЛАНЫҰ ТАРИЙХЫНАН.....	179
Г.С.Алламуратов. ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ДАВРИ ҚОРАҚОЛПОҒИСТОННИНГ КУНДАЛИК ҲАЁТИ ТАРИХИНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ.....	181
И.Б.Жоллыбекова. МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН ПО ПРОБЛЕМЕ АРАЛЬСКОГО МОРЯ.....	184
А.Утепбергенова. ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА ТЕЛЕРАДИО ЖУРНАЛИСТИКАСЫНЫҢ ҚӘЛИПЛЕСИҮИ ҲӘМ РАЎАЖЛАНЫҰЫ.....	186
А.С.Нурланов, М.Базарбаев. МОЙНАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚӘҮИПСИЗЛИГИН ТӘМИЙНЛЕҰ МӘСЕЛЕЛЕРИ.....	187
Б.Юсупова, Э.Қырықбаева. АРАЛ ДИЯРЫНДА ҚАРАҚАЛПАҚЛАРДЫҢ СУЎРЕТЛЕҰ КӨРКЕМ ӨНЕРИ.....	189
Б.Бекмуратов. XX ЭСИРДЕ АРАЛ ДИЯРЫНДА МИЛЛИЙ ҚӘНИЙГЕЛЕР ТАЯРЛАҰ: РЕЖЕЛЕР ҲӘМ МАШҚАЛАЛАР.....	190
Т.Упаев. ХАЗИРЕТ ШАЙХ ҚУТЛЫ ХОЖА ИЙШАН. (Қарақум ийшан).....	193
СЕКЦИЯ 4. КУБЛА АРАЛ БОЙЫ ХАЛЫҚЛАРЫНЫҢ ДЕРЕКТАНЫҰЫ ҲӘМ ТАРИЙХНАМАСЫ МӘСЕЛЕЛЕРИ	
М.Мамбетуллаев, О.Юсупов. ЭТНОГЕНЕЗ КАРАКАЛПАКОВ: ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКИ.....	195
Б.Шамамбетов, Г.Асанова. ҚАРАҚАЛПАҚЛАР ТАРИЙХЫН УЙРЕНИҰ БОЙЫНША БУХАРА ДЕРЕКЛЕРИ.....	197
М.К.Сарыбаев, О.Ж.Юсупов. КАРАКАЛПАКСТАН ТАРИЙХ ИЛИМИНИНГ ҚӘЛИПЛЕСИҮИ ҲӘМ РАЎАЖЛАНЫҰЫНДА САБЫР КАМАЛОВТЫҢ ОРНЫ ҲӘМ	199